

Монтен читателят

Педантичният граматически анализ на текстовете на Цицерон и Хораций за малко да погуби интереса на Монтен към литературата още в зародиш. Някои от преподавателите¹⁸⁶ в колежа обаче му помогнали да го съхрани и развие просто като не изтръгвали от ръцете му по-увлекателните книги, когато го хващали да ги прелиства, а не е изключено и да са насочвали вниманието му към други – толкова дискретно, че е можел да ги чете, без това да му пречи да се чувства като бунтар.

Един такъв „неподходящ“ текст, който Монтен открил сам на седем-осемгодишна възраст и който променил живота му, били „Метаморфозите“ на Овидий¹⁸⁷. Този щедър рог на изобилието, преливащ от истории за чудодейни превращения на древни богове и смъртни, се приближавал в най-голяма степен до ренесансовия еквивалент на сборник с вълшебни приказки. Изпълнена с ужаси и възхитителни истории, достойни за перото на братя Грим или Ханс Кристиан Андерсен, и безкрайно различна от текстовете, които се изучавали в класната стая, книгата била точно онова, което едно момче с буйно въображение би чел с ококорени очи и побелели от стискане на завивките кокалчета.

У Овидий хората и боговете се преобразяват непрестанно в дървета, животни, звезди, водоеми или безплътни гласове. Променият пола си, превръщат се във върколаци. В една от главите девойка на име Сцила влиза в отровената вода на морския залив, където обичала да се къпе, и за огромен неин ужас краката ѝ започват да се израждат в кучеподобни чудовища, от които не може да се отскубне, защото чудовищата са самата тя. В друга ловецът Актеон се превръща в елен и бива разкъсан от собствените си кучета. Икар се издига толкова високо, че слънцето разтопява восъка, с който са залепени крилата му. Хемус и Родопа се преобразяват в планини. Нимфата Салмакида се хвърля в извора, в който се къпе

прекрасният Хермафродит, и се увива около него като калмар така здраво, че плътта ѝ се слива с неговата и двамата се превръщат в двуполово същество – полумъж, полужена. Щом веднъж придобил вкус за подобна литература, Монтен не можел да се спре. Препускал неудържимо през страниците на не по-малко увлекателните книги, които непрекъснато откривал – „Енеида“ на Вергилий, произведенията на Теренций и Плавт, съвременните италиански комедии¹⁸⁸. Напук на училищната политика за него четенето се превърнало в удоволствие. Това било единственото положително нещо, произтекло от престоя му там. („Но така или иначе – добавя Монтен – това все пак бе колеж.“¹⁸⁹)

„Хемус и Родона“

Много от тези ранни открития си останали негови фаворити за цял живот. При все че първоначалната тръпка от четенето на „Метаморфози“ поотслабнала¹⁹⁰, страниците на „Опити“ изобилстват с истории, заимствани от Овидий, а самият Монтен обичал да подражава на стила му¹⁹¹ да прескача от тема в тема без преход или логическа връзка. Вергилий също продължил да е негов любим автор, въпреки че в едно от есетата си най-безочливо заявява, че в „Енеида“ имало редица места, които „авторът би могъл да оглади“¹⁹².

„Хермафродит“

Тъй като се интересувал не толкова как според нечии представи човек би постъпил в дадена ситуация, колкото как той действително постъпвал, когато се оказал в нея, предпочитанията на Монтен скоро се преориентирали от поетите към историците и биографите. Именно в разказите за истинския живот, казва той, виждаме човешката природа в цялата ѝ сложност. Съзираме „разнообразието и действителността“ на човека и „разнообразието на средствата, които той използва, бедите, които го заплашват“¹⁹³. Измежду историците най-много харесвал Тацит – дотолкова, че както отбелязва на едно място в „Опити“, наскоро го бил изчел открай докрай без прекъсване¹⁹⁴. Допадал му фактът, че римският летописец разглеждал обществените събития през призмата на „нравите и склонностите на отделната личност“, и се удивлявал какъв късмет било тъкмо той да стане свидетел на подобен „разнообразен и необичаен“ период от историята – на какъвто впрочем бил съвременник и самият Монтен. Действително, пише той за Тацит: „Често ми се струва, че той рисува нас и нас изобличава.“

Що се отнася до биографите, харесвал онези от тях, които вниквали под повърхността на събитията в живота на дадена личност и се опитвали въз основа на наличните свидетелства да пресъзда-

дат вътрешния ѝ свят. Никои не бил по-надарен в това отношение от най-любимия му писател – древногръцкия биограф Плутарх, живял приблизително между 46 и 120 г., чиито „Успоредни животописи“ са тематично подредени по двойки биографии на бележити личности от Древна Гърция и Рим. За Монтен Плутарх представлявал това, което самият той бил за мнозина свои читатели – модел за подражание, съкровищница от идеи, цитати и анекдоти, от която можел да граби с пълни шепи. „Той е толкова универсален и толкова богат, че при всеки случай, с какъвто и невероятен въпрос да се заемете, той се намесва и ви протяга щедрата си ръка.“¹⁹⁵ Истинността на тази последна част е неоспорима: поне няколко пасажа в „Опити“ са почти дословно преписани от Плутарх. В онази епоха това не се възприемало като плагиатство, напротив, подражаването на велики автори се смятало за нещо похвално. Още повече че Монтен изкусно видоизменял всичко, което „крадял“, дори и само като го полагал в различен контекст и го ограждал с характерните си изрази на несигурност.

Особено му допадало как Плутарх градял произведенията си не чрез обективното излагане на абстракции и доводи, а чрез насищането на текста с обилие от образи, диалози, герои, животни и предмети. Съчиненията му са изпълнени „със съдържателност“¹⁹⁶, изтъква Монтен. Така например, за да поучи читателите, че разковничето към пълноценния живот е да извлечаш максималното от всяка ситуация, древноримският биограф разказва историята за човек, който хвърлил камък по кучето си, но вместо него взел, че улучил тъща си. Като видял какво се е случило, той възкликнал: „В края на краищата никак не е зле!“¹⁹⁷ Или пък, за да демонстрира склонността на някои хора да забравят хубавите неща и да се вторачват само в лошите, оприличава този род люде на мухите, които се пълзгат по гладката повърхност на огледалото, без да могат да се захванат за нея, и успяват да се закрепят само там, където има грапавини¹⁹⁸. Плутарх не предлагал еднозначен завършек на историите си, а сеел семенца, от които можели да покълнат цели изследователски светове. Посочвал на читателите откъде да минат, ако пожелаят¹⁹⁹, но не ги водел и само от тях зависело дали ще последват указанията му.

Монтен харесвал и яркото усещане за личността на самия писател, което струяло от произведенията му и което го накарало да заяви: „и аз мисля, че го познавам из основи.“²⁰⁰ Именно това се стремял да открие той в книгите и пак това в по-късни времена читателите щели да търсят и в неговите произведения: чувството, че през дистанцията от столетия лице в лице с тях застава жив, пълнокръвен човек. При срещите си с Плутарх Монтен губел представа за бездната от време, която ги разделяла – много по-голяма от тази между него и нас. Няма значение, пише той, дали този, който е скъп на сърцето ни, е напуснал света преди хиляда и петстотин години, или – както баща му – преди осемнайсет. И в двата случая разстоянието било еднакво голямо, и едновременно с това – еднакво малко²⁰¹.

Това преплитане между любимите му автори и собствения му баща говори много за начина, по който Монтен е гледал на четенето: той е посягал към книгите, сякаш били хора, които приветствал в своя семеен кръг. Непокорното момче, обсебено от Овидий, щяло да натрупа библиотека от приблизително хиляда тома: забележителна, но в никакъв случай безразборна колекция²⁰². Част от тях му били оставени от Ла Боеси; други бил купил сам. Събирал ги без определена система, без да се подлъгва от изящните подвързии или от редкостта на дадено издание. Нямало да повтори грешката на баща си да фетишизира книгите или авторите им. Човек трудно може да си го представи да целува кориците им, сякаш са реликви, както според сведенията правели Еразъм и Петрарка, или пък да се облича с най-хубавите си дрехи, преди да се отдаде на четене, подобно на Макиавели²⁰³, който пише: „Свалям калните, потни, ежедневни дрехи, обличам одежди, достойни за съда или за кралския дворец, и с тези тържествени одеяния пристъпвам в храма на древните, които ме приветстват в своя кръг“²⁰⁴. Монтен би сметнал подобни свещенодействия за абсурдни. Предпочитал да беседва с древните мъдречи в дух на другарство, понякога дори да ги дразни, както когато упреква Цицерон в помпозност²⁰⁵ или когато подхвърля, че на места Вергилий е можел да се постарее повече²⁰⁶.

Самият той отричал някога да е полагал каквито и да е усилия в процеса на четене или писане. „Тук прелиствам веднъж една, друг път друга книга – пише Монтен, – без ред и без определена

цел – както дойде.²⁰⁷ Можел сериозно да се разсърди, ако му се сторело, че го подозират в начетеност или задълбоченост. Когато на едно място в „Опити“ се улавя, че току-що е заявил, че книгите са източник на утеха, той бърза да добави: „Аз всъщност си служа с тях почти толкова, колкото си служат и тия, които почти не ги познават.“²⁰⁸ А едно изречение на друго място започва така: „Ние, които малко се занимаваме с книги...“²⁰⁹ По отношение на четенето Монтен следвал едно неизменно правило, заимствано от Овидий: стреми се към удоволствието. „Ако при четенето на книги се натъкна на някои трудности – пише той, – аз не си троша ума по тях; след като ги атакувам един-два пъти, ги оставям. [...] Не правя нищо без удоволствие...“²¹⁰

А. Дюрер, „Четящият глупец“

В действителност понякога полагал значителни усилия, но само когато смятал, че крайната цел си струва. До нас са достигнали няколко книги от библиотеката му, изпъстрени с коментари и бележки със собствения му почерк. Една от тях е „За природата на нещата“ на Лукреций²¹¹ – текст, който със сигурност е заслужавал задълбочено изучаване. Това е точно този тип книга – непоследователна и интелектуално авантюристична, – за която ни се струва, че Монтен би хвърлил подобен труд.

Позата на безделник, попрелистващ някоя и друга страница от поредната книга, преди да я захвърли с широка прозявка, отлично устройвала нашия герой. Тя била напълно в духа на дилетантската атмосфера, която се стремял да пресъздаде в собственото си съчинение. Както показва екземплярът от произведението на Лукреций обаче, истината е била доста по-сложна. Все пак няма съмнение, че имал навика да изоставя онова, което го отегчавало – в крайна сметка тъкмо така бил възпитан. Баща му го научил да подхожда към всичко с „кротост, давайки ѝ [на душата си] пълна свобода – без строгост и без насилие“²¹². Той на свой ред превърнал това виждане в принцип на живот.